

SUN'IY INTELEKT DAVRIDA AXLOQIY VA ETIK MUAMOLAR

Yusupova Maftuna Ixomiddin qizi

Termiz davlat pedagogika instituti pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti magistr.

myusupova917@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19641516>

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi fonida yuzaga kelayotgan axloqiy va etik muammolar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. SI tizimlarining qaror qabul qilish jarayonidagi shaffoflik, javobgarlik, adolat, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish hamda inson huquqlariga ta'siri kabi masalalar ko'rib chiqiladi.

Shuningdek, ushbu muammolarni hal etish yo'llari va global yondashuvlar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, axloqiy muammolar, etik tamoyillar, shaffoflik, javobgarlik, adolat, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, inson huquqlari, SI texnologiyalari, global yondashuvlar.

Annotation. This article provides a scientific analysis of the ethical and moral issues arising from the rapid development of artificial intelligence (AI) technologies. It examines issues such as transparency, accountability, fairness in AI decision-making processes, protection of personal data, and the impact on human rights. Additionally, the article outlines possible solutions to these challenges and discusses global approaches to addressing them.

Keywords: Artificial intelligence, ethical issues, moral principles, transparency, accountability, fairness, data privacy, human rights, AI technologies, global approaches.

Аннотация. В данной статье с научной точки зрения анализируются этические и моральные проблемы, возникающие на фоне стремительного развития технологий искусственного интеллекта (ИИ). Рассматриваются такие вопросы, как прозрачность, ответственность и справедливость в процессе принятия решений системами ИИ, защита персональных данных и влияние на права человека. Также излагаются пути решения данных проблем и глобальные подходы к их регулированию.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, этические проблемы, моральные принципы, прозрачность, ответственность, справедливость, защита персональных данных, права человека, технологии ИИ, глобальные подходы.

Kirish

So'nggi o'n yilliklarda sun'iy intellekt texnologiyalari turli sohalarda keng qo'llanilmoqda: tibbiyot, ta'lim, moliya, transport va davlat boshqaruvi shular jumlasidandir. SI inson faoliyatini yengillashtirish bilan birga, yangi turdagi axloqiy va etik muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

Ushbu muammolarni ilmiy asosda o'rganish va ularni boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. So'nggi yillarda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining deyarli barcha sohalariga chuqur kirib bordi. Tibbiyot, ta'lim, moliya, sanoat va davlat boshqaruvi kabi yo'nalishlarda SI tizimlarining qo'llanilishi samaradorlikni oshirish bilan birga, yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, mazkur texnologiyalarning keng ko'lamda joriy etilishi bir qator axloqiy va etik muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

Xususan, sun'iy intellekt tizimlarining qaror qabul qilish jarayonidagi shaffoflikning yetishmasligi, algoritmik noxolislik (bias), javobgarlik masalalarining noaniqligi hamda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bilan bog'liq muammolar ilmiy hamjamiyat va amaliyotchilar e'tiborini tortmoqda. Bundan tashqari, SI texnologiyalarining inson huquqlari va erkinliklariga ta'siri, jumladan, diskriminatsiya xavfi, kuzatuv (surveillance) imkoniyatlarining ortishi va inson omilining kamayishi kabi jihatlar ham dolzarb muammolar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mazkur muammolarni o'rganish va ularni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish bugungi kunda ilmiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan. Xalqaro tashkilotlar va yetakchi davlatlar tomonidan sun'iy intellektni tartibga solish, uning etik me'yorlarini belgilash hamda xavfsiz va adolatli qo'llanilishini ta'minlash bo'yicha turli konsepsiya va strategiyalar ishlab chiqilmoqda.

Sun'iy intellektni huquqiy tartibga solishning asosiy muammolari sifatida muallif ularning avtonom va robotlarni yaratuvchilar yoki operatorlardan mustaqilligini ko'rsatadi, bu esa huquqiy javobgarlik choralari va predmetini aniqlashni juda qiyinlashtiradi. Sun'iy intellektga nisbatan yuridik javobgarlikni belgilashning turli yondashuvlari ko'rib chiqiladi.

Shunday qilib, sun'iy intellekt obyektlarini yuridik shaxslarga, shuningdek, ijtimoiy xavfi yuqori bo'lgan obyektlarga tenglashtirish pozitsiyalari o'rganilib, ularning ijobiy va salbiy tomonlari ko'rsatiladi hamda ba'zi milliy va xalqaro tajribalar imkoniyatining huquqiy va ijtimoiy omillari ko'rsatiladi, xalqaro robotlashtirish qoidalari (Fransiya, Yevropa Ittifoqi) baholanadi. Xulosa o'rnida ta'kidlanganidek, sun'iy intellektni yaratish bilan bog'liq ulkan imkoniyatlar bilan bir qatorda yaqin kelajakda uni joriy qilish bilan bog'liqlikda hal etilishi lozim bo'lgan qator ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, texnologik, huquqiy, axloqiy va falsafiy muammolar ham mavjud. Ushbu soha Homo sapiensning aql-zakovati shu qadar aniq tasvirlanishi mumkinki, uni hatto aqlli mavjudotlarning asosiy xususiyati bo'lgan mashina tomonidan modellashtirish mumkin degan taxminga asoslanadi. Falsafa bo'limida Dartmut taklifiga qarang.

Bu esa aqlning tabiati va sun'iy mavjudotlarni yaratish axloqi haqidagi falsafiy savollarni, qadim zamonlardan beri afsona, fantastika va falsafada o'rganilgan savollarni keltirib chiqaradi.

Sun'iy intellektga optimizm bilan qaraladi. Optimizm dastlabki sun'iy intellekt tadqiqotchilarining bashoratlarida mavjud edi (qarang: SI tarixidagi optimizm, shuningdek, Rey Kurzveyl kabi zamonaviy transhumanistlarning fikrlashlarida). Ammo inqirozlarni ham boshdan kechirdi. Inqirozlarni 1966-yilda ALPAC e'lonida, 1970-yilda perseptronlarning yetishmasligi, 1973-yilda Lighthill e'lonida va 1987-yilda lisp mashinalari bozorining rivojlanishida ko'rish mumkin. Hozirgi vaqtda sun'iy intellekt texnologiya sanoatining muhim qismiga aylandi va kompyuter fanidagi ko'plab eng qiyin muammolarga yechim taklif qiladi. Sun'iy intellekt tadqiqotlari yuqori texnologiyali va ixtisoslashgan soha bo'lib, u ko'pincha bir-biri bilan aloqa qila olmaydigan kichik sohalarga „chuqur“ bo'linadi. Ixtisoslashgan muammolarni hal qilish, ixtisoslashgan muassasalar, individual tadqiqotchilar ishi va juda turli xil vositalardan foydalanish va sun'iy intellektni qanday amalga oshirish kerakligi haqidagi uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan fikr farqlari atrofida kichik sohalar paydo bo'ldi. Sining zamirida fikrlash, bilish, rejalashtirish, o'rganish, muloqot qilish, his qilish, obyektlarni boshqarish va harakatlantirish qobiliyati kabi ko'nikmalar to'plami mavjud. Umumiy razvedka (yoki „kuchli SI“) sanoatning uzoq muddatli maqsadlaridan biridir.

Sun'iy intellektning aqlli shaharlar yaratishdagi o'rni va ularning foydali tomonlari haqida so'z yuritadigan bo'lsak, avvalo sun'iy intellektni davlat korxonalariga tadbiiq qilib kelayotgan Abu-Dabida joylashgan G42 korxonasining faoliyati bunga yaqqol misol bo'la oladi. SI tizimiga asoslangan "Aqlli shaharlar" platformasi bir qancha yo'nalishlarda foydali bo'la oladi, masalan: transport tizimlari, sog'liqni saqlash, ta'lim sohalari, davlat korxonalari. Sun'iy intellekt boshqaradigan shaharlar foydalanuvchilarning hayot tarzini yaxshilash, xizmatlar sifatini va operatsiyalar samaradorligini oshirish, atrof-muhitga zararli omillarning ta'sirini kamaytirish uchun texnologiya va ma'lumotlardan foydalanadi. Ushbu xalqaro sammit doirasida muhokama qilinayotgan mavzular "Aqlli shaharlar" loyhasini yanada takomillashtirishga sabab bo'ldi. Sun'iy intellekt etikasi - robotlar va boshqa sun'iy aqlli mavjudotlarga xos xususiyat. Odatda u aqlli mavjudotlarni loyihalash, qurish, ishlatish bilan boq'liq robot etikasi, davolashda odamlarning axloqiy xatti-harakatlari va sun'iy axloqiy agentlarning (IMA) axloqiy xatti-harakatlari masalalarini hal qiluvchi mashina etikasiga bo'linadi.

Bu masala shunchaki texnik muammo emas, balki insoniy qadriyat, axloqiy tamoyil va huquqiy me'yor bilan bog'liq jihat. Zero, har qanday yangi texnologiya, xususan sun'iy ong turmushni yengillashtirish barobarida insonning mas'uliyatini ham oshiradi. Bugun nafaqat olimlar, balki siyosatchi, huquqshunos, jurnalistlar va keng jamoatchilik shu haqda o'ylashga majbur.

Yevropa Ittifoqi mintaqasi, AQSH, Yaponiya kabi davlatlarda AI faoliyatini tartibga soluvchi maxsus qonunlar ishlab chiqilmoqda. Xususan, "AI act" loyihasi orqali ko'hna qit'a sun'iy idrokdan foydalanishda xavfsizlik, shaffoflik va javobgarlik tamoyilini huquqiy asosda mustahkamlashni maqsad qilgan.

Ayni jarayon O‘zbekiston uchun ham dolzarb, chunki mamlakatimizda 2021 yil “Sun‘iy intellektni rivojlantirish strategiyasi” qabul qilinib, sohada dastlabki qadamlar qo‘yildi.

Ushbu hujjatda texnik imkoniyatga urg‘u berilgan-u, axloqiy va huquqiy jihatlar yetarli darajada tahlil qilinmagandek. Aslida, bu ikki jihat texnologiya taraqqiyotining “ko‘rinmas yuzi”.

Agar shu masala e‘tibordan chetda qolsa, inson huquqi, shaxsiy ma‘lumot maxfiyligi yoki ijtimoiy tenglik kabi tamoyillar xavf ostida qoladi.

Demak, sun‘iy intellekt faqat algoritm, kod va dastur yig‘indisigina emas, jamiyatning axloqiy, madaniy va huquqiy tizimi bilan chambarchas bog‘liq murakkab hodisa. Shu bois “sun‘iy intellektning axloqiy va huquqiy muammosi”ni muhokama etish bugun nafaqat ilm-fan, balki jamiyatning barqaror kelajagi uchun ham muhim mavzuga aylangan.

Sun‘iy intellekt – inson tomonidan yaratilgan, asta-sekin mustaqil fikrlashga yaqin qobiliyat namoyon etayotgan tizim. Ya‘ni, bu haqda gap ketganda, “Qanday ishlaydi?” emas, “Qarori axloqan to‘g‘rimi?” degan savol tobora dolzarblik kasb etmoqda. Bugun insoniyat o‘zining eng buyuk ixtirosi bilan axloqiy to‘qnashuv yoqasida turibdi. Axloqiy tamoyillar va global yondashuvlar

Ko‘plab xalqaro tashkilotlar AI etikasi bo‘yicha standartlar ishlab chiqmoqda. Jumladan: UNESCO – AI etikasi bo‘yicha global tavsiyalar

European Union – AI regulatsiyasi (AI Act)

Ushbu tashabbuslar AI‘dan xavfsiz va adolatli foydalanishni ta‘minlashga qaratilgan.

Nega bu masala shunchalik muhim? Sababi oddiy: sun‘iy intellekt qabul qilgan qaror inson hayotiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Masalan, kredit berish, ishga qabul qilish, sud jarayonidagi tahlil yoki tibbiy tashxis qo'yish holatlarida AI "adolat" tamoyiliga amal qilmasa, bu oddiy odamga nisbatan jiddiy nohaqlikdir. Shuning uchun ham sun'iy intellektni tartibga solish texnologiyani cheklash emas, balki qurilmani inson qadriyatiga moslashtirish demakdir.

Mas'uliyat qoidalari robot foydalanuvchilari uchun majburiy sug'urta sxemasi va sug'urta polisi xavfni qoplamagan taqdirda kompensatsiya qilish uchun kompensatsiya jamg'armasi bilan to'ldirilishi mumkin. Qarorda axloqiy masalalarni hal qilish uchun ikkita xulq-atvor qoidalari taklif etiladi: Robototexnika muhandislari uchun axloqiy xulq-atvor kodeksi va Tadqiqot axloq qo'mitalari kodeksi. Robototexnika injenerlarining axloqiy xulq-atvori kodeksi robototexnikani yaratishda odob-axloq qoidalarini saqlashning 4 ta tamoyilini nazarda tutadi: 1) xayriya (robotlar faqat inson manfaatlarini ko'zlab harakat qiladi); 2) zarar yetkazmaslik (robotlar odamga zarar yetkaza olmaydi); 3) avtonomiya (inson va robot iroda asosida o'zaro munosabatda bo'lishi kerak); 4) adolatlilik (robototexnikaning afzalliklari adolatli va halol taqsimlanishi kerak. Ba'zi mualliflar SIning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, ma'lum tizimlarning SI bilan bevosita javobgarligi to'g'risida takliflarni ilgari surdilar [10].

Ushbu fikrga ko'ra, avtonom tizimlarning qonuniy javobgarlikka tortilishi mumkin bo'lmagan asosiy sabablar yo'q. Biroq robotlarning javobgarligini belgilash zarurati yoki maqsadga muvofiqligi muammosi hali hal qilinmagan (hech bo'lmaganda robototexnika rivojlanishining hozirgi bosqichida). Bu nafaqat g'ayrioddiy huquqiy standartlarni ishlab chiqish zarurati, balki robotlarning ongi va etikasining yuqorida qayd etilgan muammolari bilan ham bog'liq. Ehtimol, ushbu tizimlarning ishlashi uchun mas'uliyatni dasturchilar yoki avtonom tizimlardan foydalanuvchilarga yuklash samaraliroq bo'lar edi. Ammo bu innovatsiyalarni sekinlashtirishi mumkin. Shuning uchun biz mukammal muvozanatni izlashda davom etishimiz kerak.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab bergan sun'iy intellektning axloqiy va huquqiy oqibati hali to'liq anglashilmagan. Texnologiya inson hayotini yengillashtirayotgan bir paytda, axloqiy mas'uliyat, adolat va maxfiylik tamoyillari qayta ko'rib chiqilishi taqozo qilinyapti. Demak, kelajakda sohani rivojlantirishning eng to'g'ri yo'li sun'iy intellektni inson qadriyati, huquqiy me'yor va ijtimoiy adolat tamoyili bilan uyg'unlashtirishdir.

Sun'iy intellekt texnologiyalari insoniyat taraqqiyotida muhim rol o'ynamoqda, ammo uning rivoji bilan bog'liq axloqiy va etik muammolarni e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi.

Kelajakda: Shaffof algoritmlar, kuchli qonunchilik bazasi, xloqiy standartlar zarur bo'ladi. Faqat shu yo'l bilan AI jamiyatga foyda keltiruvchi vositaga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Russell, S., Norvig, P. Artificial Intelligence: A Modern Approach
2. Bostrom, N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies
3. UNESCO AI Ethics Recommendations
4. European Union AI Act hujjatlari
5. <https://uza.uz/uz/tag/82671-Sun%E2%80%99iy%20intellekt>
6. <https://uz.wikipedia.org>

7. Asaro P. The Liability Problem for Autonomous Artificial Agents // AAAI Symposium on Ethical and Moral Considerations in Non-Human Agents, Stanford University, Stanford, CA. March 21–23, 2016, P. 191.
8. Arkhipov V., Naumov V. On Certain Issues Regarding the Theoretical Grounds for Developing Legislation on Robotics: Aspects of Will and Legal Personality // *Zakon*. 2017, No. 5, P. 167.
9. Asaro P. The Liability Problem for Autonomous Artificial Agents, P. 193. 6. Arkhipov, V., Naumov, V. – P. 164.
10. <https://incience.uz/index>.